

*“De liefde van God voor de mensen straalt zo
duidelijk af van de Goddelijke Verlosser op
het kruis dat men Hem ‘een boek’ zou kunnen
noemen waarin iedereen, geleerd of niet geleerd,
Gods liefde, gerechtigheid en wijsheid kan lezen.”*

(Carolus Borromeus, 16 maart 1584)

AFBEELDING OP DE VOORPAGINA

‘Portret van de heilige Carolus Borromeus’
door Giovanni Ambrogio Figino (1548-1608).

© Veneranda Biblioteca Ambrosiana (Pinacoteca Ambrosiana).
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carlo_Borromeo.jpg.

VOORWOORD

Ieder mens kijkt van tijd tot tijd achterom. Men vraagt zich af hoe men in het leven staat. Men neemt een tijd van bezinning, woestijdagen, retraite of vakantie. De terugblik op zijn leven kan aanleiding zijn tot andere keuzes of zelfs een vernieuwing van het bestaan. Men kan zien dat na het voorbije, nu een nieuwe richting ingeslagen kan of moet worden. Dan kan men plannen maken voor de toekomst. Hierin kan men een nieuwe wending geven aan zijn leven.

Wat voor een mens geldt, geldt ook voor de kerk. In de loop van de tijden kan de aandacht voor het oorspronkelijke doel van het geloof verminderen of zelfs verduisteren. Door de eeuwen heen heeft de kerk altijd weer opnieuw behoefte gehad aan bezinning, vernieuwing, bekering en hervorming. Hierbij werd en wordt vaak gebruik gemaakt van de beschrijving van de vroegste christengemeenschap, waar van de gelovigen wordt gezegd: *“Zij legden zich ernstig toe op de leer der apostelen, bleven trouw aan het gemeenschappelijk leven en ijverig in het breken van het brood en in het gebed. (...) Dagelijks bezochten ze trouw en eensgezind de tempel, braken het brood in een of ander huis, genoten samen hun voedsel in blijdschap en eenvoud van het hart, loofden God en stonden bij het hele volk in de gunst. En elke dag bracht de Heer er meer bijeen, die gered zouden worden”* (Hnd 2,42-47).

Door alle eeuwen heen kent de vernieuwing van de kerk, haar hervorming en haar herstart, bepaalde elementen die de basis vormen van het christenzijn: de inhoud van de openbaring die Jezus Christus heeft geleerd, de viering van de Eucharistie, het gebed, dienstbaarheid aan de medemens en trouw aan het leergezag. Vernieuwing van de kerk begint niet met structuurver-

andering. De basis van elke vernieuwing in de kerk is terugkeer naar de bronnen, de fundamenteën van het geloof.

De heilige Carolus Borromeus ging in zijn leven deze weg. Hij werd geboren in een aanzienlijke adellijke familie. Hij was een rijkelui's zoontje die een snelle kerkelijke carrière maakte doordat zijn oom op 25 december 1559 gekozen werd tot paus Pius IV. Op 31 januari 1560 werd de latere heilige op 21-jarige leeftijd tot kardinaal gecreëerd. Hij leefde in Rome in een renaissancistische omgeving met veel aandacht voor rijkdom en kunst, maar weinig voor geloof en kerk.

Twee oorzaken werden aanleiding tot zijn bekering. Het overlijden van zijn broer Federico deed hem nadenken over zijn leven en de bestemming ervan in de hemel. Bovendien kwam hij in Rome in aanraking met hervormingsgezinde priesters en bisschoppen. Zijn spiritualiteit hielp Carolus op weg naar een onzelfzuchtig leven in dienst van de vernieuwing van geloof en kerk in de tijd dat elders de reformatie terrein won.

In Rome werd kardinaal Borromeus de voornaamste tussenpersoon tussen de paus en het Concilie van Trente. Na het overlijden van paus Pius IV zette hij zich in voor de keuze van de hervormingsgezinde dominicaan paus Pius V. Zelf ging Carolus resideren als aartsbisschop van Milaan. Hier werd hij geen alleen heersende bisschop die van zijn aanzien genoot. Hij omgaf zich met bekwame medewerkers en adviseurs, gelovige mensen die het vernieuwingswerk ook persoonlijk nastreefden. Aartsbisschop Carolus begon met de vernieuwing van de clerus en de priesteropleiding. Naar het voorschrift van Trente visiteerde hij persoonlijk de parochies. In synoden wees hij de clerus de weg die leidde tot hervorming van mistoestanden. Dit had onder meer betrekking op de

liturgie en de wijze waarop die gevierd hoorde te worden en op het morele leven van clerus en volk. Hij vroeg de geestelijken hun werkkraft in te zetten voor de opbouw van de kerk. Hij ging het gelovige volk voor en bracht zichzelf in levensgevaar in de verzorging van pestlieders en andere zieken. Hij poogde het leven en werken van clerus en volk te funderen in een persoonlijk gebedsleven. Hij wees de weg naar de dienst aan God die tot offers bereid zou zijn. In catechese legde hij de leer van de kerk uit. Hij riep op tot een persoonlijke beleving van het geloof. Hij hield provinciale en diocesane synoden waarin besloten werd hoe het Concilie van Trente in de kerkprovincie en de bisdommen zou worden doorgevoerd. In heel Europa werden deze doorvoeringsbesluiten gedrukt en overgenomen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat over hem werd gezegd: *“In Carolus Borromeus is het Concilie van Trente vlees en bloed geworden”*.

Het is priester Karl Abts gelukt een levensschets van zijn patroonheilige in het Nederlandse taalgebied op papier te brengen. Hij geeft inzicht in het leven en werken van deze heilige kerkvernieuwer. Door deze publicatie nodigt hij lezers uit hun verantwoordelijkheid op te nemen in kerk en samenleving.

Sint-Odiliënberg

7 maart 2026

Dr. P. Hamans

HOOFDSTUK I

Van kinderjaren in Arona tot aartsbisschop van Milaan

“Carolus Borromeus verenigde in zichzelf alle goede eigenschappen die - hoewel over meerderen verspreid - al waren opgevallen bij zijn voorouders. Zijn gaven - een energieke wil, veel talent en natuurlijke oprechtheid - lieten al op jonge leeftijd zien dat hij geboren was om leiding te geven.”¹

Situering in de tijd

In het tijdsgewricht waarin Carolus Borromeus (1538-1584) werd geboren en heeft geleefd, had de kerk van de (late) Renaissance reeds twee eeuwen lang grote nood aan hervorming.²

Vele mistoestanden werden al jaren aangeklaagd, maar mede onder invloed van belangrijke vertegenwoordigers van het humanisme³ was die kritiek op het einde van de

¹ Orsenigo, C., *Life of St. Charles Borromeo*. Translated by Rudolph Kraus, St. Louis-London, 1943, p. 8. Voortaan afgekort met Orsenigo, C., *Life of St. Charles*. Cesare Orsenigo heeft dit boek oorspronkelijk in 1928 in het Italiaans geschreven. In 1929 werd het al in het Nederlands vertaald, maar omdat we permanent konden beschikken over de genoemde Engelse vertaling, verwijzen we in de voetnoten altijd naar deze Engelse uitgave.

² Over de nood aan hervorming van de kerk nog voor de tijd van de reformatie (dus al in de tijd van de renaissance en het humanisme van de 15de eeuw en begin 16de eeuw), zie: Hamans, P., *Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, Brugge, 1992, p. 187-190.

³ In dit bestek kunnen we de geestesstroming van het humanisme niet uitvoerig bespreken. Kort samen gevat was het een cultuurstroming in de Renaissance die terug greep naar de denkwereld van de klassieke oudheid. Binnen de katholieke kerk was deze stroming ook wel een vernieuwingsbeweging. Deze zocht herbronning in de geschriften van de kerkvaders en in de Bijbel zelf. Vele katholieke humanisten, waaronder Thomas

vijftiende eeuw veel feller en bitsiger geworden. Vooral in het Noorden en het Westen van Europa zou die kritiek bij vooraanstaande theologen langzaam maar zeker de weg effenen voor het protestantisme en de reformatie. De vertegenwoordigers hiervan, en dat geldt zeker voor de augustijner monnik Maarten Luther (1483-1546), wilden aanvankelijk geen scheuring met de kerk. Vanuit hun studie en functie wilden zij gewoon een bijdrage leveren aan de hervorming van de kerk. Zo zagen de gelovigen in Duitsland aanvankelijk in Luther vooral de onderlegde theoloog die eindelijk een vernieuwing in de kerk zou kunnen realiseren. Een gelijkaardig fenomeen deed zich later voor in Frankrijk met Johannes Calvijn (1509-1564). Hij maakte in verschillende opleidingen kennis met het humanisme van Erasmus en vooral met de geschriften van Luther. De beweging van het lutheraanisme was intussen in Duitsland aan een opmars bezig. Calvijn had voor het lutheraanisme veel sympathie en propageerde dat in woord en geschrift. Zo ontstond in Frankrijk met het calvinisme een tweede belangrijke tak van het protestantisme. Dit calvinisme verspreidde zich tijdens de Nederlandse opstand tegen de landsheer en koning van Spanje⁴ ook in Nederland. Calvijn zelf moest uiteindelijk uit Frankrijk wegvluchten en vestigde zich in Genève. En hoewel het protestantisme in Zwitserland al door de lutheraan Huldreich Zwingli (1484-1531) was

More (1478 – 1535) in Engeland, probeerden ten allen tijde een scheuring in de kerk te vermijden. Maar onder andere Erasmus van Rotterdam (1467-1536) heeft door zijn cynisme en bittere spot tegenover kerk en paus, een scheuring mede bevorderd.

⁴ Tijdens de tachtigjarige oorlog (1568-1648).

verkondigd, kwam zo ook het calvinisme in Zwitserland terecht.

De protestantisering in Engeland en andere Noord-Europese landen kwam dan weer op een heel andere manier tot stand. Koning Hendrik VIII (1509-1547), die zelf theologie gestudeerd had en in 1521 tegen Luther het zevental van de sacramenten had verdedigd, ontving hiervoor van Paus Leo X (1513-1521) nog de titel ‘defensor fidei’⁵ (verdediger van het geloof). Maar toen zijn eerste huwelijk hem geen opvolger gaf en hij opnieuw wilde huwen, werd zijn tweede huwelijk met Anna Boleyn door de kerk van Rome niet goedgekeurd. Daarop benoemde Hendrik VIII zichzelf tot het hoofd van de kerk van Engeland. Een persoonlijke crisis stond hierdoor aan de wieg van het anglicanisme, de derde tak van het protestantisme.

Over de verschillen in leer, geloofsbeleving en kerkstructuur bij de verschillende nominaties van het protestantisme willen we in deze publicatie over de heilige Carolus niet verder uitweiden. Wat ons hier wel interesseert is wat de reformatoren in meerdere belangrijke kwesties gemeenschappelijk hadden. Waar de protestantse leiders begonnen waren met het leveren van een bijdrage aan een noodzakelijke hervorming van de kerk, gingen zij na verloop van tijd ook sleutelen aan de geloofsleer zelf. Bij Luther betekende dit onder andere dat hij uiteindelijk nog maar twee sacramenten overhield in plaats van zeven en dat hij enkel nog de heilige Schrift erkende als bron voor kerkelijk leergezag. Maar daar bovenop kreeg de paus, de bisschop van Rome, in de verschillende protestantse milieus niet meer de plaats die hem

⁵ Hamans, P., *Geschiedenis van de Katholieke Kerk. Band II: De nieuwe tijd tot heden*, Almere, 2014, p. 551. Voortaan afgekort met Hamans, P., *Geschiedenis van de Katholieke Kerk*.

krachtens apostolische opvolging was toegekend. Het kon niet anders dan dat daar reactie op zou komen, en niet alleen van Rome zelf. Zonder het echt goed te beseffen hadden de reformatoren door hun nieuwe leerstellingen zichzelf langzaam maar zeker buiten de Kerk geplaatst. De veroordeling van Luther door paus Leo X in juni 1520 en de keizerlijke instemming daarmee op de Rijksdag van Worms⁶ (1521) was daar enkel een pijnlijke bevestiging van. Alles bij elkaar genomen had de grote beweging van het protestantisme dus grote gevolgen voor de Katholieke Kerk van de 16de eeuw, de eeuw waarin Carolus Borromeus geboren werd en stierf. De christenheid in Noord- en West-Europa was nu in tweeën gescheurd.

Eerst probeerde de Katholieke Kerk, met de steun en de militaire macht van keizer Karel V (1500-1558), haar verloren schapen terug naar de schaapstal te roepen. Dat ze daarin niet slaagde was grotendeels te wijten aan het feit dat ze eerder geneigd was haar autoriteit te herstellen dan werk te maken van een diepgaande hervorming. De roep om geestelijke hervorming klonk nochtans steeds luider en zeker ook het Noord-Italiaanse bisdom Milaan gaf daar aanleiding toe. De priesters kregen er geen goede ofwel helemaal geen opleiding.⁷ Velen onder

⁶ In de pauselijke bul *Exsurge Domine* van 15 juni 1520 werd Luther met de ban bedreigd als hij niet 'binnen de zestig dagen eenenveertig ketterijen, aanstootgevende formuleringen, dwalende of voor vrome oren aanstootgevende stellingen' herriep. Toen Luther na zestig dagen bedenktijd weigerde deze stellingen te herroepen, werd hij in januari 1521 officieel geëxcommuniceerd. Op de Rijksdag van Worms (april 1521) werd deze excommunicatie juridisch en politiek bevestigd door keizer Karel en de Duitse vorsten. Omdat Luther hierdoor eigenlijk vogelvrij was verklaard, moest hij daarna onderduiken. Zie Hamans, P., *Geschiedenis van de Katholieke Kerk*, p. 538.

⁷ Eerlijkheidshalve moeten we hier wel aan toe voegen dat er